

Tryckta hyllningar och hågkomster med numismatisk anknytning

När vi numismatiskt intresserade tänker på hur en förtjänt person hyllades, en viktig händelse i personens liv celebrerades eller hur dennes hågkomst efter jordelivet manifesterades, associerar vi ofta till medaljer och dylika i metall präglade föremål. Vid mitten av 1600-talet började bruket av personmedaljer i Sverige – och då bland den kungamakten närstående adeln.¹ Vasaregenterna använde medaljer för att celebrera viktiga personanknutna händelser, om än sparsamt. Det var först med Gustav II Adolf som medaljproduktionen utvecklades och då i mångt och mycket i politiskt syfte i samband med trettioåriga kriget.² Under 1700-talet men framför allt under 1800-talet blev medaljen ett forum för personer och företag att hylla förtjänta även icke adliga.³ Parallellt med medaljen har tryckta alster använts i samma syfte. Anledningen är uppenbar i det att det tryckta ordet är åtskilligt mindre kostsamt än det präglade. Notera skrivningen mindre kostsamt i stället för billigare. Det tryckta ordet var naturligtvis inte billigt utan fortfarande ouppnåeligt för gemene man. Men fler fick trots allt möjlighet att hylla sina nära och kära. Det var först en bit in på förra seklet som det blev möjligt för breda befolkningsgrupper att hylla och komma ihåg genom tryck.

Jag har i detta lilla bidrag valt att fokusera på tryckta hyllningar och hågkomster med numismatisk anknytning. Då ämnet är mycket omfattande och delvis outforskat behöver objekten begränsas på något sätt. Inte minst på grund av utrymmet som står till förfogande i denna publikation. Det har

därför befunnits vara lämpligt att i detta forum låta urvalet omfatta några av alla de prominenta personer med koppling till Uppsala och Avesta. Under den aktuella tidsperioden var som bekant Uppsala universitet ett mycket viktigt lärosäte för numismatisk forskning. Till universitetet var och är fortfarande knutet ett av Sveriges absolut mest omfattande myntkabinett. Samlingarna omfattar idag drygt 40 000 föremål.⁴ Avesta var under 1600-talet en av rikets största och viktigaste städer. Naturligtvis var det till största delen kopparbrytningen i närliggande Stora Kopparberget vid Falun som utgjorde basen för Avesta Kopparbruks garning eller raffinering av malmen. En del av den koppar som framställdes i Avesta vidareförädlades till mynt på ort och ställe. I princip alla svenska kopparmynt mellan åren 1644 till 1832 har sett dagens ljus i Avesta! Redan första året smiddes och stämplades de allra första plåtmynten, 10 daler SM, med vikter upp emot 20 kg.⁵

På dessa betydande orter i dåtidens Sverige fanns det därför gott om prominenta personer att hylla och att minnas för framtiden. I syfte att förenkla kan man indela trycken i tre grupper. I den första, kallad *Grupp A*, har jag valt att omfatta tryckta alster med fokus på utbildning och lärande. Hit hänförs t.ex. hyllningstryck vid disputationer. *Grupp B* samlar tryck från högtidsdagar, t.ex. födelsedagar, giftermål mm. Hit räknar jag också så kallade fägnebetygelser. *Grupp C* är den sista och utgörs följaktligen av dödsrunor, nekrologer etc.

¹ Jämför Berch 1777 och 1781.

² Jämför Hildebrand Gustav II Adolf nr 1-317, sid. 101-243.

³ Jämför Hyckert.

⁴ Jämför; <http://www.gustavianum.uu.se/coincabinet/om-oss>

⁵ Tingström sid. 102 ff., Chapter 3 – Weights and size of the plate money.

Bild 1. Tryck till Benedikt M. Morins magisterexamen den 16 juni 1719. Tryckyta ca 125x155 mm, 4 sidor.

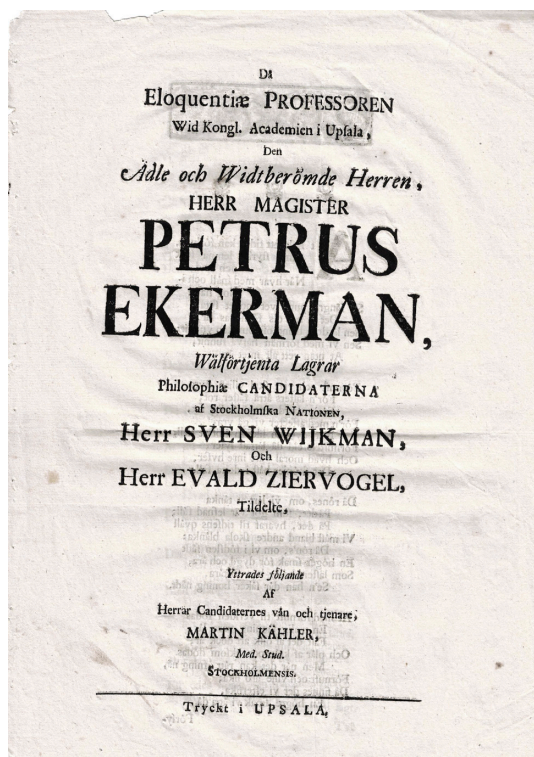

Bild 2. Hyllningstryck till Evald Ziervogels magisterexamen, odaterad. Tryckyta ca 125x250 mm, 4 sidor.

A. Utbildning och lärande

Den 16 juni 1719 examinerades kalmariterna och filosofie kandidaterna Benedikt M. Morin (1689 – 1728) och Magnus G. Crælio till magistrar vid Uppsala universitet. I samband med examen gavs ett fyrsidigt hyllningstryck på latin ut med titeln *Applausus in honores philosophicos a promotore amplissimo atque celeberrimo*, se bild 1. Bland gratulanterna märks bl.a. likaledes kalmariten Gerhard Swebilius (1696 – 1758),⁶ Gerhards äldre bror Andreas Swebilius (1694 – 1783)⁷ hade också han lämnat hemorten Kalmar för högre studier i Uppsala. I den stora gustavianska lärosalen försvarade han, den 16 december 1717, avhandlingen *Dissertatio academica de Calmaria* [dvs. Akademisk avhandling om Kalmar],⁸ Preses var professorn i matematik Johannes Wallerius (1677 – 1719). Avhandlingen som omfattar 52 sidor jämte ett utvikbart kopparstick är mycket intressant även ur ett numismatiskt perspektiv eftersom kapitel VIII *De Nummis*, ägnas åt Kalmars mynt och myntning. På kopparsticket med karta över Kalmar stad och omgivning finns dessutom båda sidorna av en Albrekt av Mecklenburgs Kalmar-örtug⁹ avbildad. Ännu en numismatisk koppling finns till 1719 års tryck och den står en av de hyllade personerna för - Benedikt M. Morin. Han hade halvtannat år tidigare, den 12 december 1717 eller endast fyra dagar före Swebilius, försvarat en avhandling om plåtmynt med titeln *Historiola præparationis nummorum in Suecia æreorum formæ quadratæ grandioris* [dvs. Liten historia om hur man tillverkar kopparmynt av större kvadratisk form i Sverige].¹⁰ Preses var återigen professor Johannes Wallerius!

Till en av 1700-talets främsta och mest namnkunniga inom svensk numismatik hör utan tvekan Evald Ziervogel (1728 – 1765).¹¹ Ziervogel var bibliotekarie och föreståndare för Uppsala universitets myntkabinett som då för tiden högtidligen kallades *det Ehrenpreusiska*

⁶ Se familjens ättetavla; <https://xerxx.se/getperson.php?personID=I305727&tree=tredNr2#cite1>

⁷ Se familjens ättetavla; <https://xerxx.se/getperson.php?personID=I291946&tree=tredNr2>

⁸ Det kan nämnas att denna dissertation med viktigt numismatiskt innehåll inte finns upptagen i Hesse.

⁹ Lagerqvist, LL 5.

¹⁰ Hesse nr 1739.

¹¹ NM XXXVI, sid. 124 - 125.

myntkabinettet i Kongl. academien i Upsala. Det var naturligtvis uppkallat efter universitetskanslern greve Carl Didric Ehrenpreus. Mer om denne fascinerande man och hans gärningar återfinns längre fram i denna artikel! Ziervogel blev som tidigare sagts bibliotekarie och föreståndare för myntkabinettet år 1757. Men redan fem år tidigare, 1752, förordnades Ziervogel av Ehrenpreus att hålla föreläsningar i numismatik och erhöll 1758 professors titel. Ziervogel gav ut ett flertal numismatiska arbeten, bl.a. *Utkast till offäntliga historiska föreläsningar öfver svenska mynt-kunskapen*,¹² Uppsala 1753, *Trettio historiska afhandlingar öfver svenska mynt och medailler – weckotals utgifne*,¹³ Stockholm 1755 och *Myntkunskapen i gemen, och svenska myntkunskapen i synnerhet: i anledning af det Ehrenpreusiska Kongl. academien i Upsala tillhöriga mynt-cabinett*,¹⁴ Stockholm 1757. Det på bild 2 odaterade hyllningstrycket i folioformat gavs förmodligen ut i samband med Evald Ziervogels magisterexamen år 1749 på avhandlingen *De re nummaria ejusque in historia Sveo-Gothica usu* [Dvs. Om myntväsendet och dess bruk i sveo-gothisk/ svensk historia].¹⁵

B. Högtidsdagar etc.

Denna grupp omfattar tryckta minnen från livets höjdpunkter såsom bröllop, födelsedagar mm. Tryck med numismatisk anknytning ur denna grupp är tämligen sällsynta. Men ett par dekorativa exempel kan här ändå redovisas.

Vidstående trycks numismatiska koppling är uppenbar. Det gavs ut av Sam. O. Forslindh då myntskrivaren vid Avesta myntverk gifte sig eller enligt tidens språkbruk; då *Mynt-Bokhållaren wijd Awesta Crono-Bruk herr Johan Wijkman ingick Ett Christeligt äckta förbund med den Åreborna och Dygdzirate Jungfrun, Jungfr. Elisabeth Sebenia Som firades på Christeligt sätt och maneer i Torssångs Prästegård den 24. Junii åhr 1722*. Det fyrsidiga trycket på bild 3 omfattar förutom titelsidan tre sidor med religiös diktning och lyckönskningar. Myntbokhållaren eller myntskrivaren Johan Wijkman (1696 – 1751) var son till myntgravören Anders Wijkman. Johan Wijkman var myntskrivare åren 1721 – 1730 och därefter efterträdde han sid far som myntgravör vid Avesta myntverk. Sonen

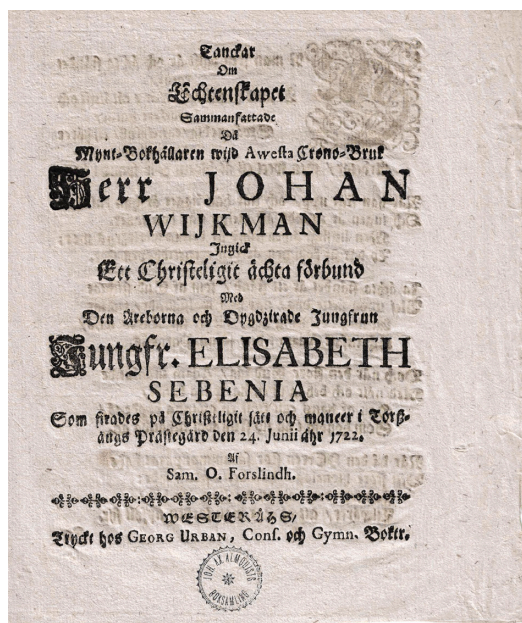

Bild 3. Tryck till Johan Wijkmans giftermål med Elisabeth Sebenia år 1722. Tryckyta 115x160 mm, 4 sidor.

Karl Johan (1725 – 1796) övertog traditionsenligt stafettpinnen i form av gravörstickeln efter Johans död 1751.¹⁶ Och den wijkmanska eran som myntgravörer fortsatte därmed ytterligare en generation. Tryckets tillkomst och religiösa innehåll kan möjligen spåras till det faktum att Johans trolovade och blivande maka, jungfrun Elisabeth, var dotter till kyrkoherden Johannes Sebenius i Torsång.¹⁷

Greve Carl Didric Ehrenpreus (1692 – 1760) var jurist och hovrättsråd i Svea hovrätt. Ehrenpreus var dessutom kansler för Uppsala universitet från 1751 och ingick i den så kallade numismatiska kommittén, vilken bildats år 1744 efter initiativ av Tessin.¹⁸ Ehrenpreus deltagande i kommittén förefaller naturligt eftersom han ägde ett stort numismatiskt intresse och hopbringat en betydande

¹² Hesse nr 1841.

¹³ Hesse nr 1812-1840.

¹⁴ Hesse nr 1810.

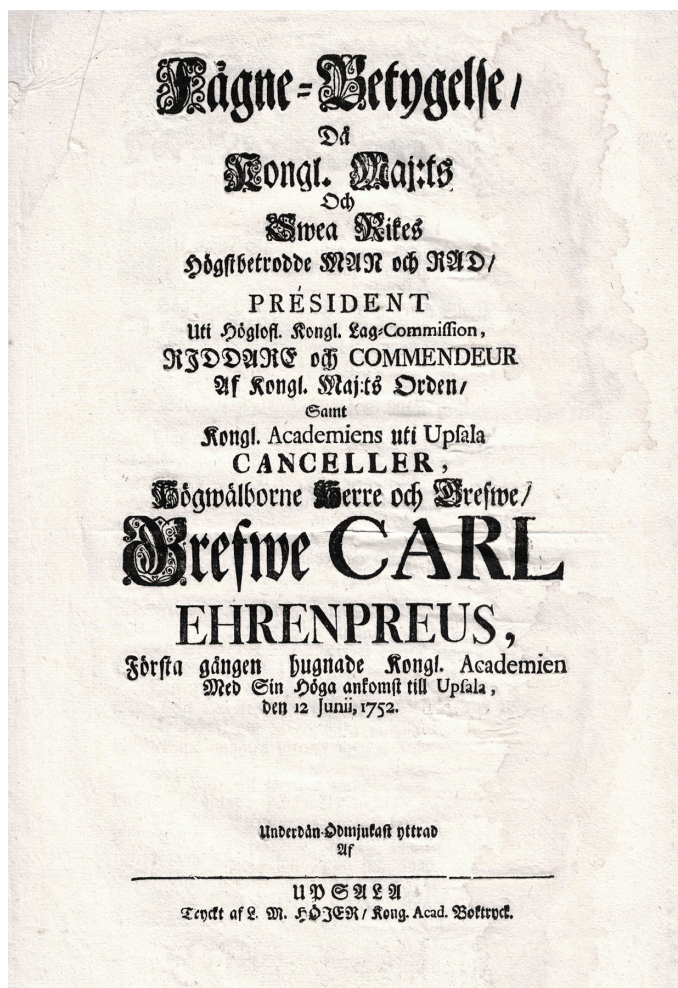
¹⁵ Hesse nr 1805.

¹⁶ Norberg 1956, sid. 251 – 252 samt sid. 267.

¹⁷ Norberg 1956, sid. 251, not 240.

¹⁸ Carl Gustaf Tessin (1695 – 1770) var en svensk greve, diplomat, politiker (hattpartiet), ambassadör i Paris, riksråd och kanslipresident (regeringschef) 1746-52. Tessin var en av frihetstidens absolut mest tongivande kulturpersonlighet och hans konstsamling utgör för övrigt grundplåten för Nationalmuseums samlingar. (https://sv.wikipedia.org/wiki/Carl_Gustaf_Tessin)

Bild 4. Tryck för att celebrera universitetskansler mm Carl D. Ehrenpreus första besök vid Kungl. akademien i Uppsala, dvs Uppsala universitet. Tryckyta 130x255 mm, 4 sidor.

myntsamling om ca 2 700 objekt. Han erbjöd Uppsala universitet att förvärva samlingen för det symboliska priset av 36 000 daler SM, vilket enligt egen utsago var hälften av vad samlingen kostat honom i inköp.¹⁹ Samlingen sägs delvis härstamma från den berömda Rålambska.²⁰ I ett publicerat presidietal hållet i Kungl. Vetenskapsakademien med titeln *Tal om den förmån och nytta, som fria konster och handaslögder tilskyndas av historien*, berör

Ehrenpreus numismatiken.²¹ Föreliggande så kallade fägnebetygelse, se bild 4, utgavs då *Kongl. Maj:ts och Swea Rikes högstbetrodde Man och Råd / Président uti höglofl. Kongl. Lag-Commission, Riddare och Commendeur af Kongl. Maj:ts Orden, samt Kongl. Academiens uti Upsala Cancellor, Högwälbörne Herre och Grefve / Grefve CARL EHRENPREUS, Första gången hugnade Kongl. Akademien med sin höga ankomst till Upsala, den 12 junii, 1752*. På nutida svenska torde det kunna uttryckas så, att trycket tillkom då kanslern för Uppsala universitet, greve Carl Ehrenpreus, glädde styrelsen med sitt första besök därstädes. Det kan noteras att Ehrenpreus tidigare under året fyllt 60 år.

¹⁹ NM XXXVI, sid. 34 ff.

²⁰ Gustaf Rålamb (1675 – 1750) var landshövding i Skaraborgs län, president i Bergskollegium och blev hedersledamot av Vetenskaps societeten i Uppsala 1728. Den omfattande och raritetsrika rålambska pollettsamlingen lär förvaras i KMK medan hans rika samlingar av handskrifter och böcker lever vidare i KB.

²¹ Hesse nr 0709.

C. Dödsrunor, nekrologer etc.

I detta forum behöver knappast myntmästaren Markus Kock (1585 – 1657) någon närmare presentation. I samband med Kocks död den 20 november 1657 trycktes en så kallad likpredikan med titeln *Lijkpredikan öfver fordom Kongl. May:ts troo-man, Rijks Myntemästare och Awesta Bruuks berömmelige föreståndare, then äreborne, wälbetrodde och högt-ährade senioren h. Markus Kock, hvars salige Lekamen, med en Christeligh och tillbörligh Ähre-process, bleff ledhsagat til sin hwilokammar uthi Awestas nya Kyrckia, then 13 Decembris 1657. Hällen ther sammastädes aff Doct. Olavo Laurelio, Biskop i Westeråås.*²² Likpredikan innehåller som sig bör religiösa texter i form av bibelcitater. Sist i den icke paginerade men 44 sidor långa mässan återfinns vi emellertid en mycket intressant levnadsteckning över den berömde myntmästaren. Ur denna ber jag att få citera följande brottstycke rakt av utan modernisering av gammalsvenskan. De ålderdomliga orden, uttrycken och språkbruket ger en extra dimension till textens innehåll.

"Stormechtigste Konung Sigismundus i Päländ, kallade honom [Markus Kock, förf. anm.] Anno 1613 til Myntemestare uthi Bromberg²³, hwilket Embete han berömlighen förestodhn uthi 9 åhrs Tijdh. ... obegaffsigh ifrån Bromberg til Königsberg i Pryzen²⁴, på hwilken Ort, som ock uthi Staden Berlin, han Churförstens Myntewerck förwaltade, till thess Åhr 1626, hans Kongl. May:t höglofl. i åminnelse Konung Gustaff Adolph, widh tå förande Kriget emot Päländ, aff thenne sal. myntemestarens goda Inventioner och Experiens, kunskap bekom, och honom til sikh åth Marienburg²⁵ lät kalla, öfverleggiandes, huru och på hwad sätt, thet tå otienlige Klippingmyntet, som Rijket widh then Tijden war upfyllt med, kunde affskaffas, och itt annat beqweumligare Mynt aff Koppar måtte göras. ... Kongl May:t låter igenom sin secretarium hoos Churförsten,

²² Hesse nr 0347.

²³ Bromberg är det tyska namnet på den numera polska staden Bydgoszcz. Staden har befunnit sig i flera länders besittning och år 1656 intogs staden av svenskarna, men utrymdes redan följande år.

²⁴ Königsberg var tidigare huvudstad i den tyska provinsen Ostpreussen. När staden blev sovjetkommunistisk efter andra världskriget ändrades namnet till Kaliningrad efter kommunisten Michail Kalinin. Det sägs att invånarna i den i dag ryska enklaven fortfarande kallar sin stad för Königsberg. Jmf: <https://sv.wikipedia.org/wiki/Kaliningrad>

²⁵ Marienburg är det tyska namnet på en borg i den nuvarande polska staden Malbork.

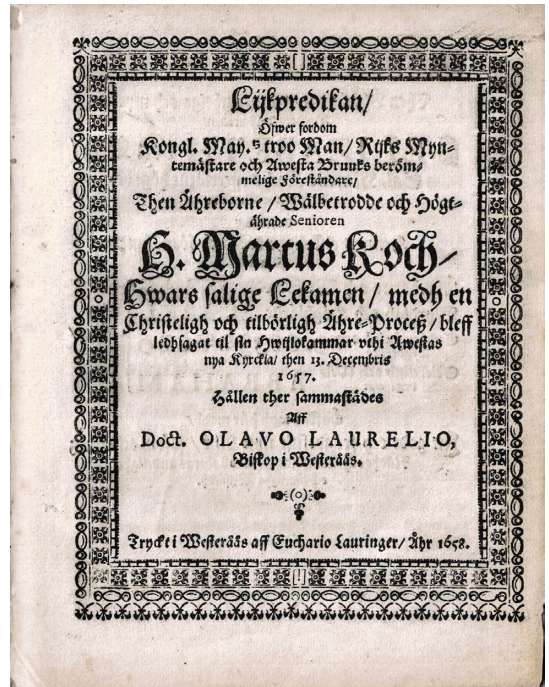

Bild 5. Likpredikan över Markus Kock i Avesta nya kyrka den 13 december 1657. Trycktyca ca 120x155 mm.

om thenne hans Myntemestares gunstligha förloff wärfwa, på hwilkens tilstånd then sal. Mannen strax med hitt CroneSkepp, som ther til förordnad twar, affreser, och stijjer till Skeps widh Pillaw den 20 Decemb. 1626. Jempte med sikh hafwande Embetesmän aff åthskilligh handtwerck och serdeles gode smeder, såsom allehanda Myntwercks Instrument och redhskap, och anlände den 24. Decemb. uthi Nyköpings Skäär, ther han strax lät upföra sine Werck och Instrument, och uthi Nyköpings Ström, bygde och inrettade ett kostbart och Cronan gagnetlight Myntwerck, hwilket hans Kongl. May:t tå högdät til behagh lände, at på thess nådigste Förordning, jemngoda Myntwerck, så wäl i Arboga Stadh, som widh Sätters Bruuk bygdes."

Lite längre fram i texten beskrivs en spännande parentes i svensk silvermyntning, nämligen; *"Samma Myntwerck hafwer han sielff, och endeels igenom sijne Underhafwande dirigerat, drijfwit och ombestildt, och ther jempte hade uthi sin administration, Cronones Silfwermynt i Stockholm, som undertijden ock så till Sahlberget förlades."*²⁶

²⁶ Tyvärr anges inte under vilken tidsperiod myntverket i Sala skulle ha varit i drift.

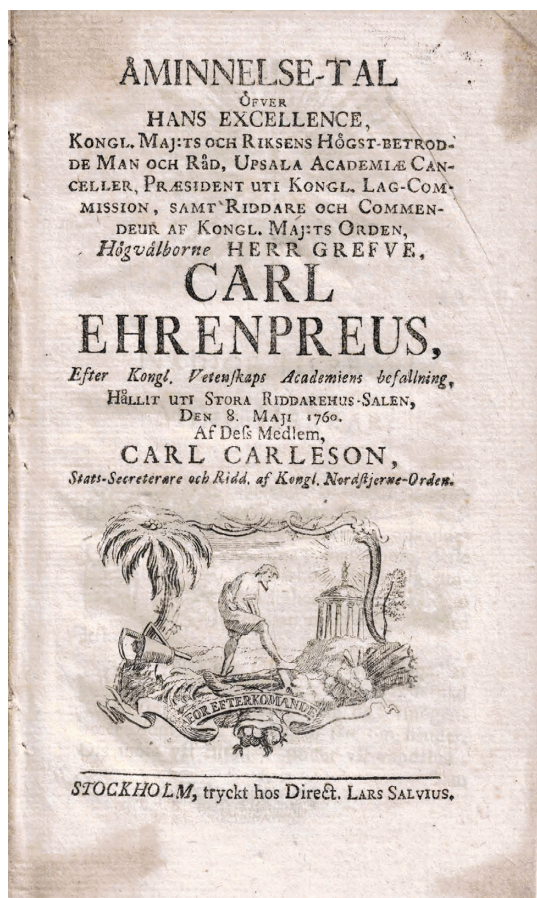

Bild 6. Åminnelsetal över Uppsala universitets kansler Carl Ehrenpreus, hållit den 8 maj 1760. Tryckyta ca 85x160 mm.

Uppsala universitets kansler, Carl Ehrenpreus (1692 – 1760), har tidigare omtalats i detta arbete under grupp B. Högtidsdagar etc. Där återfinns kortfattat hans gärning. Carl Ehrenpreus har också hedrats med ett så kallat åminnelsetal, vilket hölls efter Kungl. Vetenskapsakademiens befallning "uti Stora Riddarehus-Salen, den 8 maji 1760, af dess Medlem, Carl Carleson, Stats-secreterare och Ridd. af Kongl. Nordstjerne-Orden." I det 34-sidiga trycket omtalas en del av Ehrenpreus egenskaper. Även om dessa åminnelsetal oftast är högtravande och översvallande positiva i sina omdömen om den avlidne kan det här vara på sin plats med ett par citat.

"Han var ödmjuk i största höghet, stilla i bullersamaste oro, och orörlig i omskiftliga tide-

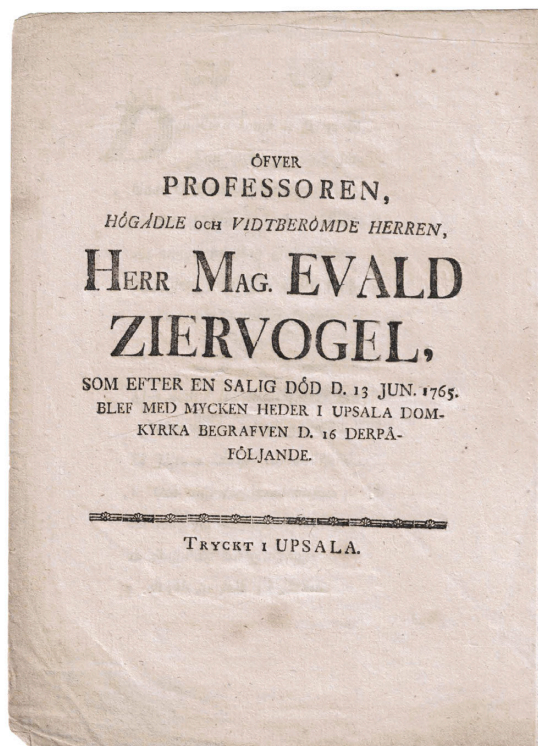

Bild 7. Tryck utdelat i samband med Evald Ziervogels begravning i Uppsala domkyrka den 16 juli 1765. Tryckyta ca 105x160 mm.

hvarf."²⁷ Och vidare;" *Academien fick lika som et nytt lif, Ledamöterne samlades enhälligen på de utsatta dagar, och sakerna föredrogos samt afhandlades med ordning och drift.*²⁸

Även numismatikern Evald Ziervogel har tidigare omnämnts. Under denna rubrik återfinner vi ett sällsynt fyrsidigt tryck som delades ut i samband med Ziervogels begravning i Uppsala domkyrka den 16 juli 1765. Jag kan inte undanhålla för läsaren av dessa rader den sista versen i sorgedikten.

*Den Heders-Man, som saknas här,
Med altför kännbar smärta,
oss möter visst hos Jesum kär,
Mins det! Sorgbundna Hjerta!
HANS kära Nann ej glömmas skall,
HANS sälla själ, bland Helgon all,
Har frögd förutan ända.*

²⁷ Carleson, sid. 27.

²⁸ Carleson, sid. 29.

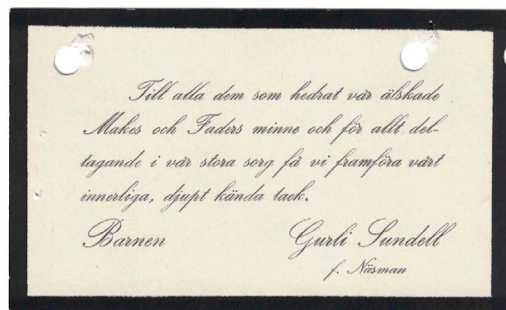
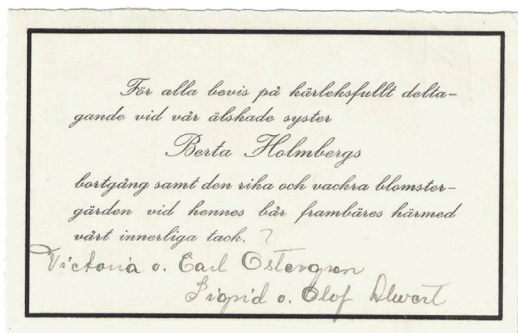
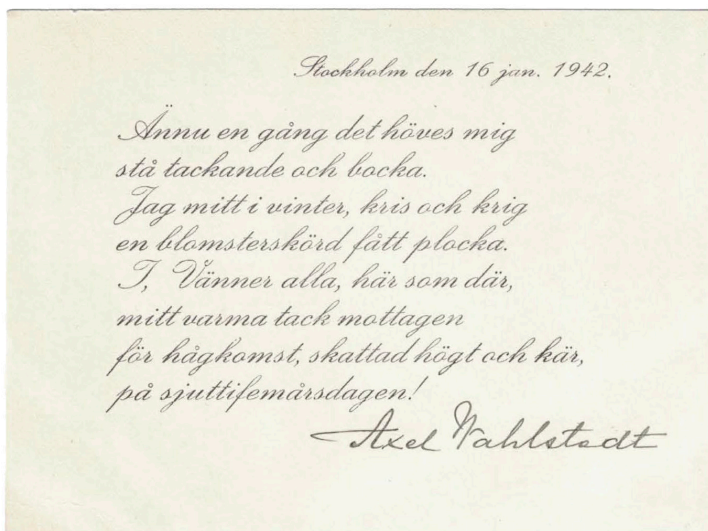

Bild 8-10. Några personliga tryckta alster från senare tid; Axel Wahlstedts 75-års dag 1942 samt Conrad Sundells och Berta Holmbergs begravningar 1927 resp. 1943.

Till sist presenteras några personliga tryckta alster från senare tid med numismatisk anknytning. Jag låter ovanstående bilder tala för sig själva och konstaterar endast att Axel Wahlstedt (1867 – 1943) var fältläkare till professionen och skicklig numismatiker som bl.a. lät publicera ett stort arbete om privatpersoners medaljer. Han var också legendarisk ordförande i Svenska Numismatiska Föreningen (SNF) mellan åren 1918 – 1932. Under hans tid och medverkan mottog SNF Sven Svenssons (1855 – 1928) enorma samlingar.

Berta Holmberg (1878 – 1943) var ogift dotter till mynthandlaren i Stockholm Daniel Holmberg (1845 – 1916). Berta Holmberg verkade som lärarinna men efter faderns död övertog hon mynthandeln och drev den vidare under sin återstående livstid.

Gurlu Sundells och barnens "sorgtack" avser maken och fadern, järnvägläkaren i Stockholm Wilhelm Conrad Sundell (1864 – 1927). Conrad Sundell var en flitig myntsamlare med känsla för medeltidsmynt men han ägde också en icke oäven modern myntsamling. Båda gick under klubban i Stockholm 1928.²⁹

²⁹ N F Bobergs mynthandel, auktion nr 10 och 12. Katalogerna utarbetades av mynthandlaren och amanuensen T G Appelgren (1872 - 1950).

Källor och litteratur

Analoga

Berch C R, *Namnkunniga svenska herrars och fruers skådepennningar*. Första och andra samt tredje flocken. Stockholm 1777 resp. 1781. He 0535, 0536 och 0537.

Carleson C, *Åminnelsetal öfver ... Herr greve Carl Ehrenpreus*. Stockholm 1760. He -.

Hesse B-O, *Svensk Numismatisk Bibliografi intill år 1903*, (He). Västerвик 2004. Utgiven av Svenska Numismatiska Föreningen (SNF) som Numismatiskt Meddelande (NM) XLII.

Hildebrand B E, *Sveriges och svenska konungahusets minnespenningar ... Första delen*. Stockholm 1874. He 0953.

Hyckert B E, *Minnespenningar öfver enskilda svenska män och kvinnor, del 1 och 2*. Stockholm 1905 resp. 1915. Utgivna av SNF som NM XIII och XVII. He 1029.

Lagerqvist L O, *Svenska mynt under vikingatid och medeltid*. (LL). Stockholm 1970.

Laurelius O, *Lijkpredikan öfver ... Markus Kock*. Västerås 1658. He 0347.

Nathorst-Böös E och Wiséhn I, *Numismatiska forskare och myntsamlare i Sverige fram till 1830-talet*. Uppsala 1987. Utgiven av SNF som NM XXXVI. He 0134.

Tingström B, *Plate money*. Arlöv 1986.

Wallerius J, *Historiola præparationis nummorum in Svecia æreorum formæ quadratæ grandioris*. Resp. Benedictus M. Morin. Uppsala 1717. He 1739.

Wallerius J, *Diss. academica de Calmaria*. Resp. Andreas D. Swebilius. Uppsala 1717. He -.

Norberg P, *Avesta under kopparbrukets tid, del 1 och 2*. Stockholm 1956.

Digitala

<https://sv.wikipedia.org/wiki/Portal:Huvudsida>

Avbildade föremål

Samtliga i artikeln avbildade föremål återfinns i enskild ägo.

English summary

This article deals with printed tributes and recollections with numismatic attachment. Parallel with cast and embossed medals, in Sweden, printed items of different kinds have been used when deserving people were celebrated, an important event in the person's life was celebrated or how his mind after the earthly life was manifested. The selection includes some prominent people with links to Uppsala and Avesta. Markus Kock (1585 - 1657), well-known coin master, in among others at Avesta mint, were honored with a print to his funeral. The title page, to the print, containing important data about the great coin master, is depicted in the article. The famous 17th century numismatist and head of the Uppsala university coin cabinet, Evald Ziervogel (1728-1765), is represented by both the homage print of the master's degree (1749) as funeral print. Furthermore, the accountant at the mint at Avesta and subsequently the coin engraver Johan Wijkman (1696 - 1751), is represented by a print published at his wedding in 1722.